

تاریخ شفاهی دفاع مقدس در عرصه‌ی ایثار و شهادت

آذر آقاداتاشی^۱

چکیده

انقلاب اسلامی ایران که با برهم زدن معادلات جهانی امکان پیدایش قطب جدیدی را در مقابل جهان‌خواران فراهم آورده بود، آنان را واداشت تا با تحمیل جنگ، آن هم در زمانی که ساختار دفاعی نظامی کلاسیک کشور درهم ریخته بود، انقلاب را در همان آغاز خاموش و یا حداقل در داخل مرزهای ایران زمین‌گیر کنند، اما بنیان‌ایدئولوژیک پیروزی خون بر شمشیر با پیوند به حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس مانع از شکست انقلاب شد و مکر مکاران را به خودشان بازگرداند.

باید به خاطر داشت که این مقطع خون‌رنگ از انقلاب اسلامی، مانند تمام حوادث مشابه تاریخی روایت‌هایی را بر جای گذاشته که توجه به آنها و آسیب‌شناسی بخش‌هایی از آن، نوع برخورد و استفاده‌ی مردم از آنها را مورد تأکید قرار می‌دهد و نیز برای حفظ ساختار (فیزیکی) و تأثیر این روایت‌ها در احوال نسل‌های آتی اقدامات شایسته‌ای به انجام می‌رساند تا امکان صیانت از داشته‌ای چنین پربها فراهم آید. در ضمن، با نظر به این نکته که در دفاع مقدس، همان مردمی که حماسه‌ی انقلاب را آفریده بودند وارد عرصه‌ی پیکار با متجاوزان شدند تا فرصتی فراهم آید و نظام نوپای اسلامی بتواند سیستم کلاسیک رزمی خود را نظم داده و بازسازی کند، باید از همین مردم و خاطرات آنها هم برای زنده نگه داشتن آن حماسه‌ی بزرگ استفاده شود، اما این مهم سختی‌هایی را خواهد داشت که توجه به آنها الزامی است. در این مقاله ضمن بررسی اجمالی جایگاه تاریخی جنگ ایران و عراق، علل نیاز به تاریخ شفاهی و بازگویی اهداف فرهنگ شفاهی به کارکردها و تأثیرات تاریخ شفاهی، آسیب‌هایی که در حوزه‌ی فردی و ساختاری (تخصصی و محیطی) وجود دارد، می‌پردازیم تا مشخص شود که چرا باید مسئولان برای صیانت از سلامت این داشته‌ی مهم تاریخی اقدامات جدی انجام دهند و در کنار این دو آسیب، به دو تحریف مهم:

۱- تحریف به‌وسیله‌ی دوستان ۲- تحریف به‌وسیله‌ی دشمنان نیز اشاره می‌شود که برای مصون نگه داشتن حماسه از این دو تحریف باید اقداماتی برای ماندگار کردن آن به انجام رساند، اما باید به خاطر داشت که در ماندگاری فرهنگ شفاهی از سادگی و خلوص منادیان پیام شاهدان کاست و به قولی، با وارد کردن ادبیات کلاسیک و قواعد سخت نوشتاری، از لطافت و نرمی این نوع از فرهنگ که می‌تواند سریع و گسترده نفوذ کند و تأثیر تعلیمی و تربیتی داشته باشد، کاسته نگردد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ شفاهی، آسیب تاریخ شفاهی، ادبیات دفاع مقدس، ایثار، شهادت، تاریخ‌نگاری.

مقدمه

رهبر معظم انقلاب درباره‌ی پژوهش در دفاع مقدس فرمودند: «کار پژوهش در ادبیات دفاع مقدس، نگاه حکیمانه، گسترده و وسیعی می‌طلبد که چندان کار ساده‌ای نیست.»

^۱ - کارشناس ارشد، کارمند بنیاد شهید و امور ایثارگران ابهر، مدرس دانشگاه، پژوهشگر و نویسنده

بی‌گمان تاریخ حیات انسان مشحون از تطورات و تغییرات ناشی از پیشرفت در شناخت او از خود و محیط پیرامون است و به حق می‌توان گفت که یکی از ابزارهای بسیار قوی در تأثیر و پیشرفت در این شناخت جنگ بوده است و خواهد بود، زیرا جنگ بر اثر درک فقر و محدودیت در متن جامعه و غنا و رفاه در جوامع اطراف و تهاجم برای تصاحب و به دست آوردن آنها به وجود می‌آید و با انتقال واقعیت‌های مربوط به پیشرفت‌های جامعه‌ی مهاجم یا مدافع ادامه می‌یابد و با توفیق تکنولوژی و ایمان برتر یکی از طرفین دعوا و تخاصم به پایان می‌رسد و الحق که در جنگ هشت ساله، جنگ تمامیت کفر علیه تمامیت ایمان هر سه خصوصیت وجود داشته و تحولات و تغییرات آن مبین شکل‌گیری روند بر مبنای آن تصور بوده است، زیرا انقلاب اسلامی ایران که با برهم زدن معادلات جهانی امکان پیدایش قطب جدیدی را در مقابل جهان‌خواران فراهم آورده بود آنان را واداشت تا با تحمیل جنگ آن هم در زمانی که ساختار دفاعی نظامی کلاسیک کشور درهم ریخته بود، انقلاب را در همان آغاز خاموش یا حداقل در داخل مرزهای ایران زمین‌گیر کنند، اما بنیان ایدئولوژیک پیروزی خون بر شمشیر با پیوند به حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس مانع از شکست انقلاب شد و مکر مکاران را به خودشان بازگرداند.

جنگ تحمیلی از سوی جهان‌خواران که با هدف شکست دادن انقلاب اسلامی و برای استمرار استیلای آنان به منابع ما آغاز شده بود و در فرهنگ عمومی ما به دفاع مقدس مشهور شده است، مقطعی بسیار روشن از تاریخ تمدن ایران زمین را نمایندگی می‌کند که در آن تمام مؤلفه‌های فرهنگ و تمدن به یاری هم آمدند تا با بر جای گذاردن داستانی عمیق و مؤثر به نام حماسه‌ی دفاع مقدس نسل‌های آینده را با مبرماتی، چون اهداف انقلاب، وظایف انقلابیون، ارائه‌ی تحلیلی دقیق از شرایط تغییر، جایگاه ایمان در مبارزات انقلابی و تثبیت نظام و در نهایت، نحوه‌ی مواجهه و رویارویی همه‌جانبه و فراگیر با دشمن خارجی آشنا سازد و این بزرگ‌ترین وظیفه‌ای است که بر دوش بازماندگان دوران دفاع مقدس سنگینی می‌کند، زیرا آنان به عنوان پیام‌داران این حادثه‌ی بزرگ موظف‌اند به عنوان پلی محکم رابط میان نسل حماسه و خون و نسل‌هایی که میراث‌دار آنان هستند، عمل کنند و با به جای گذاردن آثار و ارائه‌ی تحلیل‌های روشن به آیندگان بگویند که دلاورمردان جبهه‌های ایثار و شهادت چگونه و با چه ابزارهایی توانستند حماسه‌ای چنین بزرگ و ماندگار را خلق و جاودانه سازند.

تدوین و تألیف تمامیت ساختار حماسه‌ی ایثار و شهادت، هدف نهایی دفاع مشروع ملت، نتایج جنگ و در نهایت، تأثیر این واقعه بر ادامه‌ی راه انقلاب تا پیوند با انقلاب جهانی مهدی موعود (عج) می‌تواند یک پروژه‌ی جدی باشد که متأسفانه تا به امروز مورد توجه جدی و علمی برای اجرایی و عملیاتی کردن واقع نشده و از این‌رو، بخش‌های زیادی، از جمله سر و سامان دادن به تاریخ شفاهی آن، هنوز آنچنان که باید و شاید مورد توجه قرار نگرفته است و با توجه به اهمیت موضوع و تأثیراتی که گذر زمان و آسیب‌های دیگر ذاتی در حوزه‌ی شفاهی تاریخ وجود دارد و می‌تواند با وارد آوردن خدشه بر ارکان ساختاری بخش شفاهی تاریخ حماسه‌ی دفاع وارد آورد، الزام جدی است که این پروژه‌ی عظیم به نحو احسن ثبت و ضبط شود.

تعاریف

۱- تاریخ شفاهی

در تعریف تحت‌اللفظی تاریخ شفاهی می‌توان آن را مجموعه‌ی افکار و باورهای یک فرد خاص (نسل مشخص) درباره‌ی گذشته‌اش دانست که به‌وسیله‌ی یک مصاحبه‌گر و غالباً از طریق بررسی جزء به جزء و پی‌گیری تأثیر آنها که در یک پروژه‌ی مستند بزرگ‌تر دنبال می‌شود و با استفاده از ابزارهایی، چون فیلم‌برداری، ضبط صوت، ویدئو و...، ثبت و نگهداری می‌شود.

اما اگر بخواهیم تاریخ شفاهی را در یک قالب گسترده‌ی علمی مطالعه کنیم، می‌توان تاریخ شفاهی (*oral History*) را یکی از شیوه‌های پژوهشی تاریخی به شمار آورد که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی بر اساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آن ماجراها می‌پردازد. متون این تاریخ حتی در صورت مکتوب شدن، خصلتی گفتاری دارد.

۲- آسیب تاریخ شفاهی

آسیب در لغت به معنای آزار، گزند، درد یا رنج، صدمه، زیان، خسارت و ضربه آمده است (عمید، ۱۳۷۱: ۳۱). و هر عاملی که مانع از روند سلامت، شکل‌گیری، ماندگاری و انتقال‌پذیری تاریخ شفاهی شده و موجب صدمه و زیان و انحراف آن گردد.

۳- ادبیات دفاع مقدس

مجموعه‌ی آثار مکتوب، شامل شعر، نثر و آثار شفاهی، شامل متل‌ها و ضرب‌المثل‌های عامیانه و قصه‌هایی که در هر محیط رنگ و شکل محیطی به خود می‌گیرد. آنچه به شکل خاص از آن صحبت خواهیم کرد، ادبیات دفاع مقدس و نوعی از ادبیات حماسی و جنگی است.

۴- ایثار

ایثار در لغت به معنی بذل کردن، برگزیدن، عطا کردن، غرض دیگران را بر غرض خویش مقدم داشتن، منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم شمردن (همان: ۲۲۲) و در معنی اصطلاحی نیز بدان معنی است که آدمی از روی قصد و نیت خیر، غیر را بر خود اختیار کند و او را بر خویش برگزیند.

۵- شهادت

در لغت به معنای گواهی دادن و بیان کردن آمده است (همان: ۸۱۰). و انتخاب روش مبارزه‌ی قهرآمیز با عوامل انحراف و اخلال در زندگی انسان برای آنکه زمینه برای ایجاد جامعه‌ای الهی و عامل به بایدها و نبایدها فراهم آید و مرگ در این راه را شهادت می‌گویند و در این مکتوب جان باختن در راه خدا و دفاع از میهن اسلامی ایران در ایام جنگ تحمیلی در نظر است.

۶- تاریخ‌نگاری

علم تاریخ‌نگاری عبارت است از شناخت و ثبت انتقال مکتوب احوال گروه‌ها و شهرها و رسوم و عادات آنان و دستاوردهای اشخاص و انساب و وفیات ایشان برای آنکه آیندگان را با روش‌های درست زندگی آشنا کنیم.

جایگاه تاریخی جنگ ایران و عراق

۱- وسعت و گستردگی

بی‌تردید جنگ ایران و عراق که با برنامه‌ریزی و به توصیه‌ی قدرت‌های بزرگ از سوی عراق به ایران انقلابی و مسلمان تحمیل شد، یکی از جنگ‌های طولانی در قرن بیستم میلادی است. جنگ خون‌باری که هشت سال طول کشید^۲ و برای مبارزه و نبرد حدود دو میلیون نفر به مناطق اعزام و از این تعداد، حدود دویست و هجده هزار شهید، چهل و سه هزار اسیر و آزاده و چهارصد هزار نفر مجروح و جانباز شدند. در این جنگ، ایران در یک طرف و در سوی دیگر، عراق و در پشت پرده نزدیک به چهل کشور، از جمله آمریکا، انگلستان، فرانسه، چین، آلمان، کانادا، عربستان سعودی، کویت، اردن، یوگسلاوی سابق و شوروی سابق قرار داشت و در سرتاسر قرن نوزده و بیست هیچ کشوری، مثل عراق از این همه کشور کمک تسلیحاتی، تجهیزات مالی و معنوی دریافت نکرده است و این موارد جایگاه منحصر به فرد جنگ هشت ساله را نشان می‌دهد.

۲- نتایج بی‌همانند جنگ

در تاریخ چندهزار ساله‌ی ایران جنگ‌های فراوانی ضبط و ثبت شده است؛ با توجه به تعدادی از آنها که در سده‌های اخیر واقع شده، می‌بینیم که ایران تنها در جنگ هشت ساله بود که با درایتی عالمانه و همتی حماسه‌وار متحمل از دست دادن بخشی از خاک خود یا متقبل نتایج خفت‌باری نشد؛ مثلاً در تاریخ جنگ‌های ایران با همسایگان از دوران جنگ‌های بیست‌وهفت ساله‌ی روسیه و ایران در عصر فتح‌علی‌شاه و تا انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ ه.ش) ایران در چند جنگ شکست خورد و ضمن از دست دادن بخش‌هایی از سرزمین خود، خسارت قابل‌توجهی نیز به کشور فاتح پرداخت کرد؛ مثل جنگ ایران و روسیه که طی عهدنامه‌ی گلستان و ترکمن‌چای بخشی از سرزمین ماورای خزر و حوزه‌ی قفقاز و آسیای میانه حدود هفده شهر و ده‌ها روستا را از دست داد و تا سال‌ها غرامت جنگی به روسیه داده می‌شد یا در جنگ انگلیس علیه ایران در عصر ناصرالدین‌شاه قاجار، انگلستان به زور افغانستان امروزی را از ایران جدا و به کشور مستقل تبدیل کرد و حتی در زمان حکومت محمدرضا شاه بحرین بدون خونریزی و جنگ از ایران جدا و کشوری مستقل شد.

۳- حضور مبانی اعتقادی و دینی

مبانی اعتقادی و باورهای دینی نیز تأثیرات شدید و تغییردهنده‌ای در روند جنگ داشت و در دفاع مقدس ما توانستیم با تبعیت تمام از مبانی دینی که در آن منطق خون بر شمشیر پیروز می‌شد دشمنانی که بسیار غدارتر از دشمنان موجود در جنگ‌های گذشته بودند، به عقب برانیم و ضمن حفظ و جب‌به‌وجب خاک میهن، دشمن را به قبول حقانیتمان وادار سازیم.

از این‌رو، حفظ آثار و داستان‌های این جنگ تاریخی که الگوی بسیار ارزش‌مندی برای تمام دنیا و مستضعفان آن است، یک ضرورت تلقی شده و باید برای ثبت و ضبط آنها اهتمام جدی صورت گیرد؛ مخصوصاً بخش‌هایی از آن که در سینه‌ی رزمندگان و خانواده‌ها و دوستان و هم‌سنگران آنان تصویر شده است و تاریخ شفاهی دفاع مقدس نامیده می‌شود.

چرا تاریخ شفاهی

بی‌گمان برای جاوید نگه داشتن دفاع مقدس به ابزارهایی نیاز داریم که یکی از این ابزارهای مورد استفاده، فرهنگ

---

^۲ - جنگ جهانی اول و دوم که در قرن بیستم رخ داده است به ترتیب چهار و شش سال طول کشید.

شفاهی برای سیال نگه داشتن داستان جنگ در متن تحولات اجتماعی است. هر حادثه و اتفاق مهم در عرصه‌ی زندگی انسان به‌وسیله‌ی او یا دیگران به اشکال مختلف، منتقل و نگهداری می‌شود و در مواردی به دلیل وجود شرایط خاص، این اتفاقات از طریق روایت و گفت‌وگو و بازگو کردن ماندگار می‌شود. کسانی که شاهدان جنگ و عوامل فعال در متن آن بوده‌اند خاطرات و اتفاقات را برای دیگران بازگو می‌کنند. از دلایل استفاده از فرهنگ شفاهی برای مانایی دفاع مقدس، آن هم در سطح گسترده، می‌توان به موارد ذیل تأکید کرد:

الف) فرهنگ شفاهی و گفت‌وگو میان انسان‌ها و ما ایرانی‌ها بسیار راحت، کم‌هزینه و رایج است.
ب) در فرهنگ شفاهی به سواد نیازی نیست و در نتیجه، افراد بی‌بهره از سواد می‌توانند نقش خود را به خوبی ایفا کنند.

ج) فرهنگ شفاهی در عصر جدید، به‌ویژه در کشورهای غربی، روز به روز جایگاه ویژه‌ای می‌یابد.
د) در گفت‌وگوی شفاهی، مصاحبه‌گر می‌تواند زوایای مختلف را بررسی کند.
ه) در فرهنگ شفاهی تمام احساس‌گوینده منتقل می‌شود، احساسی که شاید معادل آن را در نوشتار نمی‌توان آورد (این گفتارها در قالب فیلم، نوار ویدئو و ... ماندگار می‌شوند).
ز) فرهنگ شفاهی ابزار بسیار مناسبی برای انتقال اهداف و ترویج فلسفه‌ی خاص و مورد نظر است.

اهداف فرهنگ شفاهی

با نگاه جامع و عالمانه به موضوع فوق مشخص می‌شود که در ضبط و ثبت تاریخ شفاهی نیت بر استوار داشتن دو اصل بنیان می‌گردد که عبارت است از:

۱- آشکار شدن زوایای پنهان تاریخ

۲- بازسازی دوباره‌ی حوادث تاریخی

عملیاتی کردن و دستیابی به این دو مورد، موارد ذیل را محقق می‌سازد:

الف- داده‌های تاریخی و مستندات برای استفاده در تحلیل گسترده و پژوهش و نقد جدی (عالمانه) از شرایطی که وجود داشته و بخش وسیعی از وقایع آن ضبط و ثبت نشده، طبقه‌بندی و دسته‌بندی شود.

ب- پژوهش‌های لازم برای روشن‌گری و آماده‌سازی زمینه‌ی لازم برای رسیدن به درک خودآگاهانه‌ی اجتماعی از واقعیت‌های موجود در آن واقعه صورت گیرد.

ج- پژوهش‌گران بتوانند با استفاده از روشنگری‌های صورت‌گرفته و با خودآگاهی تاریخی از تاریخ‌نگاری سنتی در رابطه با وقایع جنگ تحمیلی به سوی تاریخ‌نگاری تحلیلی و تاریخ‌نگاری اجتماعی که در آنها روی عوامل به وجود آورنده و مؤثر بر تحولات و تغییرات اجتماعی حاصل از واقعیت‌های جنگ تحمیلی متمرکز می‌شوند، روی آورند.

د- زمینه‌ی تاریخ‌نگاری انتقادی که می‌تواند شکافنده‌ی دلایل بروز برخی از رخداد‌های تلخ در دوره‌ی جنگ بوده از طریق ثبت دقیق رخداد‌هایی که مورد توجه قرار نگرفته‌اند، فراهم آید.

بی‌تردید اهداف مورد نظر در حوزه‌ی تاریخ شفاهی جنگ بسیار مهم و ارزنده است. بنابراین، ضروری است که هرچه سریع‌تر فرایندی پژوهشی با رعایت تمام استانداردهای علمی در خصوص بخش تاریخ‌روایی یا شفاهی جنگ صورت گیرد

تا با زدودن آسیب‌هایی که بر سلامت و سندیت بسیاری از روایت‌ها می‌تواند تأثیرهای تخریبی داشته باشد، این بخش از تاریخ جنگ اسناد شفافی را در اختیار جامعه‌ی ایرانی و جهانی قرار دهد.

تأثیرات و کارکردهای تاریخ شفاهی

بی‌شک زمانی که تاریخ به عنوان آیین‌های برای نمایش گذشته و درسی برای حال و آینده محسوب می‌شود تاریخ شفاهی هم که معمولاً سرگذشت انسان‌ها و تاریخچه‌ی زندگی نسل‌هایی است که در ادامه‌ی حیات اجتماعی مؤثر بوده‌اند، همین نقش را برای جامعه و انسان‌های موجود در آن ایفا می‌کند و برای نسل‌های آینده، چون آیین‌های برای نگاه به گذشته و همانند درسی برای حال و آینده است. به همین دلیل است که در جمع‌آوری آثار و شواهد تاریخی مربوط به چنین افراد و دوره‌ای باید به یاد داشت که آثار و شواهد معمولی برای اجتماع محسوب نمی‌شوند، هرچند که باید به خاطر داشت غنا و ماهیت شخصی سرگذشت‌ها، اطلاعات فرهنگی و زنده‌ی منسجمی به دست می‌دهد که برای فهم شیوه‌ی خاص زندگی بسیار ارزشمند است و نباید آنها را به خاطر بزرگی و ارزشی که برای اجتماع دارند دست‌کاری و بزرگ‌نمایی کرد. همچنین باید توجه داشت که برخی از سرگذشت‌ها اهمیت انسان‌شناختی چشم‌گیری دارند، زیرا پر از خاطرات با ذکر جزئیات در خصوص فعالیت‌های روزمره هستند که با بررسی آنها می‌توان الگوهایی به نسل‌های آینده ارائه داد. البته باید گفت که هدف، تنها به دست آوردن جزئیات زندگی یک شخص معین نیست، بلکه دستیابی به الگوها و توصیف‌هایی راجع به مثلاً باورها یا روند رشد و تحول پدیده‌های فرهنگی و اجتماعی است. بنابراین، تاریخ شفاهی تأثیرات و کارکردهای مهم و قابل توجهی دارد که از جمله کارکردهای آن می‌توان موارد ذیل را حائز اهمیت دانست:

الف) کارکردهای تاریخ شفاهی

۱- ارائه‌ی اطلاعات جامع از نوع نگرش و عمل افراد و نسل‌های مؤثر در شکل‌گیری یک حادثه‌ی مهم و مؤثر در

سرنوشت جامعه

اگر قرار است که فردا را با درس گرفتن از دیروز بسازیم یا فردایمان را مطابق با دیروزی بسازیم که خشت خشت آن را با خون دل و رنج رزمندگان دلاور ساخته‌اند، مسلم است این کار جز با جمع‌آوری و توضیح دقیق و هوشمندانه‌ی داستان دلاوری‌ها و حق‌باوری‌های رزمندگان ممکن نخواهد بود و مسلم است که داستان‌ها و خاطرات مربوط به دفاع مقدس یکی از والاترین و پاک‌ترین اطلاعات و داده‌هایی است که می‌توان با بازخوانی آنها جوانان را با روحیه‌ی سلحشورانه تربیت کرد.

۲- ارائه‌ی الگوی مناسب رفتاری و نگرشی در میان شنوندگان داستان‌ها و روایت‌های موجود از ایجادکنندگان یک حادثه‌ی تاریخی

بازخوانی خاطرات تا شنیدن و دیدن آنچه از زبان رزمندگان بیان می‌شود در کنار آشنا کردن جوانان و نوجوانان با حوادث تاریخی، این مزیت را دارد که رزمندگان را الگوهایی از استواری در برابر شدايد معرفی می‌کند تا آنان با تأسی بتوانند در مقاطع سخت، تصمیم‌های متناسبی اتخاذ و تا عملی شدن آنها با مقاومت تمام ایستادگی کنند.

۳- تأثیر در شکل‌گیری و تعالی عینیت‌های سیاسی و فرهنگی نسل‌های آینده

واقعیت نیاز مستمر به عینیت‌های سیاسی که ما را در تمیز بین بایدها و نبایدها راهنمایی می‌کند، پوشیده نیست و یکی از این عینیت‌های بسیار روشن همانا دوران هشت سال دفاع مقدس و حماسه‌سازی‌های دلاورمردان و شیرزنان عرصه‌های پیکار و پشتیبانی از جبهه‌هاست که اگر به درستی جمع‌آوری شود و در اختیار همه قرار گیرد، بسیاری از انحرافات را از مسیر جامعه‌ی ما دور نگه می‌دارد.

ب) تأثیرات تاریخ شفاهی

۱- ایجاد زمینه‌های اخلاقی و رفتاری مبتنی بر هنجارها و ارزش‌های دینی و اعتقادی
بی‌گمان ضبط و ثبت خاطرات حماسه‌سازان دفاع مقدس به دلیل ریشه‌ای که در مفاهیم دینی و اعتقادی دارند به عنوان آموزه در نظر گرفته می‌شوند که با قرار گرفتن در اختیار جوانان در رفتار و شخصیت آنان نهادینه می‌شود و در عمل و عکس‌العمل‌های آنان تأثیرهای شکل‌دهنده‌ای دارد.

۲- فراهم آوردن روحیه‌ی آمیخته به شجاعت و شهامت در برخورد با رخدادهای تهدیدکننده
شنیدن خاطراتی که در آنها ترس، جبن، ذلت و ... جایی ندارد و همه‌ی گفتارها از شجاعت و شهامت است صفاتی را پرورش می‌دهد که دارنده‌ی آن روحیه می‌تواند در بزنگاه‌های تاریخی مسئولیت دفاع از آرمان‌ها و مقدسات را به درستی به جا آورد.

۳- ایجاد دوام و پایداری در فعالیت‌ها و مشارکت در اعمال تغییرات مثبت و اثرگذار در تغییرات و تحولات اجتماعی
فعالیت و مشارکت اجتماعی زمانی اهداف متعالی و فلسفه‌ی خلقت را می‌یابد که محتوای برنامه‌ها و دستورالعمل‌های آن را از داستان‌های آمیخته به جان‌فشانی‌ها و حماسه‌سازی‌ها استخراج کرده باشند.
می‌توان بیان داشت که تاریخ شفاهی یکی از مؤثرترین و ماندگارترین مؤلفه‌های تحقیقی و مطالعاتی و یکی از گسترده‌ترین و تأثیرگذارترین رسانه‌های موجود در جامعه است که برای حفظ تعالی و صلابت آن از آسیب‌های احتمالی باید اقدامات گسترده و بابرنامه‌ای انجام داد.

آسیب‌ها و عوامل آسیب‌رسان در تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی

به نظر می‌رسد با آنکه ما در میان نسلی که جنگ را تجربه کرده است، زندگی می‌کنیم، کار درباره‌ی تاریخ جنگ تحمیلی چنانکه باید و شاید و به صورت جدی صورت نگرفته است و ما همچنان متونی که در آنها تاریخ دقیق و تحلیلی جنگ تحمیلی را نگاشته باشند، در اختیار نداریم یا با کمبودهای جدی در این عرصه مواجه هستیم^۳ تا جایی که به جرئت می‌توان گفت آنچه از تاریخ دفاع مقدس می‌دانیم، عمدتاً روایت‌های جسته و گریخته‌ای از متون روایت‌نگاران جنگ بوده است که به شیوه‌ی تاریخ تحلیلی و انتقادی نگاشته نشده یا نگاشته‌ی افرادی است که به دلیل ناآشنایی با

---

^۳- تاکنون حدود ۶۵۰۰ عنوان کتاب در موضوعات گوناگون ادبیات دفاع مقدس نوشته شده است که شامل ۲۸۰۰ اثر از نوع خاطرات، ۸۰۰ کتاب شعر، ۵۰۰ عنوان زندگی‌نامه‌ی شهدا، ۸۰۰ عنوان داستان، ۸۰۰ کتاب زندگی‌نامه‌ی رزمندگان و سرداران، ۲۰۰ کتاب عکس، فیلم‌نامه و تئاتر و بالاخره بیش از ۲۰۰ عنوان کتاب در زمینه‌ی تاریخ‌نگاری جنگ و شرح عملیات مختلف و تحقیقات نظامی است و هر سال هم شاهد فعالیت‌هایی در این زمینه هستیم، ولی با نظر به جایگاه و بزرگی این دفاع زمینه برای کار، گسترده و خلأها فراوان است.

چگونگی تاریخ‌نگاری و صرفاً تخصص در گزارش‌نویسی، دقت علمی مورد نیاز را در نگارش تاریخ تحلیلی ندارند یا کمتر از روش‌های تاریخ‌نگارانه‌ی جدید در خوانش وقایع تاریخ جنگ و دفاع مقدس بهره برده‌اند و این سرآغازی است برای ورود آسیب و زمینه برای عوامل آسیب‌رسان که بسیار هم مهم است و باید در مطالعه‌ی تاریخی به آنها توجه داشت. آسیب‌های تهدیدکننده‌ی ماهیت و سلامت تاریخ شفاهی را می‌توان به ترتیب ذیل بررسی کرد:

الف- آسیب فراموشی و از بین رفتن خاطرات

سازوکار ذهنی انسان به گونه‌ای طراحی شده است که اتفاقات زندگی خود را به تناسب زمانی خود دسته‌بندی و بایگانی می‌کند و بخش وسیعی از اطلاعات دسته‌بندی شده به دلایلی، همچون افزایش سن، مرگ و میر، عدم مرور یا احساس عدم نیاز فراموش می‌شود و از بین می‌رود؛ درباره‌ی جنگ و نقش‌آفرینی رزمندگان نیز همین موضوع حاکم است، زیرا بسیاری از خاطرات حداقل در حوزه‌ی ظریف و حاشیه‌ای که در شکل‌گیری خاطرات بزرگ نقش اساسی دارند، فراموش می‌شوند یا با مرگ بازماندگان جنگ که گنجینه‌های دفاع مقدس هستند خاطرات در دل خاک مدفون و از حیز انتفاع خارج می‌شوند.

ب- آسیب‌های ناشی از ضعف ساختاری حاکم بر کار علمی در عرصه‌های نظری

بی‌شک به دلیل عدم احساس نیاز به جمع‌آوری یا کار در عرصه‌ی تاریخ شفاهی بنیاد یا نهادی که کار تخصصی آن مطالعه و تحقیق علم بنیان در این عرصه باشد در ایران شکل نگرفته و حتی در مراکز دانشگاهی ما واحدهای درسی خاصی به این بخش اختصاص نیافته تا به صورت مکتوب و جامع معیارها و ارزش‌هایی برای کار در این عرصه تدوین شود. از این‌رو، متأسفانه کار در عرصه‌ی تاریخ شفاهی با مشکلاتی مواجه شده که برخی از آنها عبارت است از:

۱- شکل‌گیری روند خاطره‌نگاری به جای تاریخ‌نگاری علمی

جایی که معیارها و ارزش‌های دقیقی برای وقایع‌نگاری اتفاقات و رخدادهایی که در گذشته صورت گرفته و متأسفانه به دلیل گستردگی کار و تا آمادگی جامعه، تاریخ‌نگاری برای ثبت و ضبط تمام داستان، اتفاقات به صورت سینه به سینه و روایی منتقل شده است، آنچه به صورت مکتوب در اختیار مردم قرار می‌گیرد بیشتر شکل خاطره‌نگاری می‌گیرد و فاقد وجهت کار علمی تاریخ‌نگارانه می‌شود، زیرا در این نوع از توجه یا بازآفرینی رخدادهای گذشته فرد گوینده بدون توجه به تاریخ دقیق بروز حادثه و علل موجهه‌ی آن، به روایت چیزهایی اقدام می‌کند که خود آنها را مشاهده کرده است و نمی‌تواند به عوامل جانبی مؤثر به آنها توجه داشته باشد و همین نکته ممکن است عاملی برای گمراهی خود نگارنده یا مصاحبه‌کننده به وجود آورد.

۲- عدم توجه به نقد در این‌گونه نگارش‌ها

بی‌تردید شیوه‌ی نگارشی صحیح زمانی در ثبت و ضبط تاریخ شفاهی درست عمل می‌کند که مصاحبه‌کننده بتواند به نحوه یا نوع نگاه به موضوع که از سوی مصاحبه‌شونده به کار می‌رود، نگاه انتقادی داشته باشد، اما متأسفانه در تدوین آثاری که در آنها به انتقال تاریخ شفاهی اقدام می‌شود، نگاه انتقادی مؤثر واقع نمی‌شود، زیرا چنین ابزاری به منزله‌ی دخالت در نگاه گوینده تلقی شده و مایه‌ی تحریف در اصل موضوع می‌شود.

۳- جابه‌جایی خاطره با داستان

از دیگر تهدیدهایی که در مسیر ثبت و ضبط تاریخ شفاهی وجود دارد و در خصوص دفاع مقدس به سبب گستردگی و طولانی بودن آن این آسیب جدی‌تر است، موضوع امتزاج خاطره و داستان با حوادث رخ داده در میدان‌های جنگ است، به نحوی که گوینده‌ی داستان یا خاطره با تلفیق آنها و دادن رنگ و لعابی که خود دوستار آن بوده ماجرا را به گونه‌ای شرح می‌دهد که خود دوست دارد آن‌گونه ببیند یا روایت کند و از این‌رو، مشکلاتی را وارد موضوع می‌کند که در قضاوت‌هایی که از موضوع به عمل خواهد آمد تأثیرگذار می‌باشد، به نحوی که هم ادبیات داستان به هم می‌خورد و هم صمیمیت و صافی خاطره از آن دور می‌شود و حتی محتوای حادث و اتفاق مورد نظر هم دچار خدشه می‌شود. باید در نظر داشت که ممکن است مصاحبه‌کننده هم در این کار دخالت داشته باشد یا به عبارتی، در برهم خوردن اصالت داستان و صمیمیت خاطره مؤثر باشد.

۴- کثرت روایت

جنگ هشت ساله‌ی ما آن قدر فراز و نشیب و حوادث جامعه‌شناختی و انسان‌شناسی داشته است که اگر هر رزمنده‌ای بخواهد دیده‌ها و شنیده‌های خود را بیان کند، گنجینه‌ی تمام‌نشدنی خواهد بود و این گستردگی خاطره هر نویسنده‌ی نوقلمی را به نگاشتن برمی‌انگیزد و از این‌روست که ما با مجموعه‌ی خاطراتی روبه‌رو می‌شویم که ارزش تاریخی و روایی آنها ضعیف است و نمی‌توان آن را در مقوله‌ی اثر تاریخی جای داد.

ج- آسیب‌های حوزه‌ی تاریخ‌نگاران

پس از بررسی آسیب‌های احتمالی موجود در کلیت نگاه به تاریخ‌نگاری شفاهی نیاز است که به خود نگارنده یا مصاحبه‌کننده نیز توجه شود تا مشخص گردد که تاریخ‌نگار در این عرصه ممکن است چه تأثیرهایی را بر متن و محتوای جمع‌آوری حوادث و خاطرات تاریخی رزمندگان یا مطلعان از حوادث جنگی داشته باشد.

۱- دور بودن خاطره‌نگاران یا تاریخ‌نگاران شفاهی از میدان‌های جنگ یا حال و هوای دوران دفاع مقدس

بدون اغراق، بودن در متن حوادث یا ارتباط حسی با موضوع مورد بحث، به تفسیر و تشریح مسائل و حوادث کمک مؤثری می‌کند، زیرا فردی که خود در حال و هوای جنگ بوده می‌تواند در تفسیر و تحلیل شرایط از کلمات و احساساتی استفاده کند که مکمل و متعلق به آن حال و هوا بوده است، اما از آنجا که اغلب نویسندگان و محققان تاریخ شفاهی جوانانی هستند که آن فضا را درک نکرده‌اند، مسلم است که در نگارش آنچه اتفاق افتاده، دچار افراط و تفریط خواهند شد و این خود تحریف را بر موضوع اعمال می‌کند.

۲- انحراف از نتیجه‌ی درست به علل وجود برداشت‌ها و تصورات خود از جبهه و جنگ

محقق‌ی که خود جنگ را درک نکرده باشد و فقط به استناد گفته‌ی این و آن، حتی کسانی که در متن حادثه بودند، بخواهد به مکتوب کردن داستان جنگ اهتمام ورزد، بخشی از تصورات و برداشت‌های خود را ملاک و معیار قضاوت قرار می‌دهد و از این طریق حتی بخش‌هایی از واقعه را که مطابق با باورها و برداشت‌های خود نباشد، حذف می‌کند. از این‌رو، لازم است که چنین افرادی نخست کلاس‌ها و کارگاه‌هایی را دیده باشند تا بتوانند دقیقاً با ادبیات و دایره‌المعارف جنگ و جبهه‌آشنایی داشته باشند تا مانع از ورود علایق خود در موضوع تاریخ‌نگاری شوند.

۳- جریان‌های سیاسی و تأثیر آن بر انتقال روایت‌های تاریخی

انسانی را نمی‌توان یافت که بی‌بهره از انگیزش‌های سیاسی باشد و فردی را نمی‌توان با انگیزش‌های خاص سیاسی یافت که بتواند بدون تأثیر این وابستگی‌ها در قضاوت‌های خود به امر تفسیر و تشریح مسائل بپردازد. از این‌رو، تاریخ‌نگاران برای مصون ماندن اصالت داستان‌ها و حکایت موجود از گزند آسیب‌های سیاسی باید تمام دقت خود را به کار ببرند تا در انتقال تاریخ شفاهی تحت تأثیر انگیزه‌های سیاسی قرار نگیرند. موضوع مهم دیگر این است که نباید حب و بغض‌ها باعث شود که بخشی از جنگ فراموش گردد یا بخش‌های دیگر بزرگ‌نمایی شود.

۴- ورود هیجان‌ها و رفتارهای شعارگرایانه در حوزه‌ی جمع‌آوری وقایع دوران جنگ

ورود هیجان‌ها و شعارهای حتی عقیدتی، سلامت کار تبدیل تاریخ شفاهی به تاریخ کتبی را با مشکل مواجه می‌سازد. از این‌رو، بر تاریخ‌نگاران واجب است که با پرهیز از هیجان‌ها و نگاه شعاری به مسائل، واقعیت‌ها را آن‌گونه که هست بنگارند، وگرنه تحریف در اصل حوادث وارد شده و موجب آسیب به اصل آنها می‌شود.

۵- بی‌توجهی به متغیری به نام زمان و موقعیت تأثیرگذاری به نام مکان

زمان دارای ویژگی متغیری است که نوشتن و گفتن درباره‌ی آن نیازمند دانش و مهارت لازمه‌ی شناسایی زمان و مختصات آن است. از سوی دیگر، مکان نیز ویژگی‌های طبیعی خود را دارد که تحت تأثیر آداب و رسوم، آیین‌های مردم ساکن در آن یا مرتبط با باور و اصول حاکم بر محیط پیرامون آن است. از این‌رو، کسی که می‌خواهد در حوزه‌ی تاریخ شفاهی، چون دفاع مقدس بنویسد، باید به این نکته توجه داشته باشد که زمان مزبور دارای چه ویژگی‌هایی و مکان وقوع جنگ دارای چه خصوصیات جغرافیایی و سیاسی بوده است یا آنجا که رزمنده‌ای از منطقه‌ی عملیاتی و از زمان خاصی سخن می‌گوید، آن زمان چه خصوصیتی داشته و آن عملیات در چه منطقه‌ای انجام شده و تأثیر نتایج آن عملیات از نظر زمانی و مکانی بر کل جنگ چه بوده است.

۶- وجود مباحث حاشیه‌ای در جلسات

یکی دیگر از مسائلی که موجب انحراف از موازین استاندارد در ضبط و ثبت خاطرات دوران جنگ می‌شود، پرداختن به مسائل حاشیه‌ای و دور شدن از متن حوادث است که مصاحبه‌گر باید به آنها توجه داشته باشد، اما این کار نباید به شکلی صورت بگیرد که رزمندگان نتوانند تمام حرف‌ها و خاطرات خود را به زبان بیاورند، زیرا در بسیاری از اوقات ممکن است یک موضوع کوچک که از دید مصاحبه‌گر حاشیه‌ای محسوب می‌شود، موضوعی کلیدی در متن خاطره‌ی یک رزمنده باشد و بخش بزرگی از واقعیت‌ها را پوشش دهد.

۷- برخورد سلیقه‌ای افراد نسبت به اجرای مصاحبه‌ی انجام‌شده

مصاحبه‌گر نباید با برخورد سلیقه‌ای، بیان خاطرات را مدیریت کند، بلکه باید اجازه دهد که کل مسائل و خاطرات گفته شود و فقط با اولویت‌بندی آنها بر مبنای اهمیتی که در کسب نتایج داشته‌اند، دسته‌بندی خاطرات بیان‌شده صورت گیرد.

۸- عدم اعتماد راوی و تاریخ‌نگار یا عوامل

مصاحبه‌گیرندگان یا تاریخ‌نگاران باید به نوعی با موضوع و ارتباط حسی و عقیدتی و عاطفی با مصاحبه‌شوندگان سنخیت داشته باشند تا به راحتی بتوانند مسائل را در میان بگذارند. حس عدم تجانس از سوی عوامل اجرایی جلسه یا مصاحبه،

فضای بی‌اعتمادی یا بی‌تعلقی را ایجاد می‌کند که رزمندگان علاقه‌ای به بیان خاطرات خود نمی‌بینند یا اعتماد نمی‌کنند که مسائل را با شفافیت تمام مطرح سازند.

۹- عدم دسترسی رزمندگان و عوامل اجرایی به اسناد جنگ

در زمان بیان خاطرات یا اجرای برنامه‌هایی که به نوعی به موضوع ضبط و ثبت خاطرات جنگ مربوط می‌شود حتماً باید اسنادی در دسترس باشد تا اگر نیاز شد، انطباقی بر اسناد و خاطرات صورت گیرد یا برای احیای خاطرات استفاده شود و عوامل بتوانند به سادگی آنها را در دسترس داشته باشند و استفاده کنند.

۱۰- تک‌بعدی نگریستن به ابعاد مختلف جنگ

زمانی که از جنگ سخن به میان می‌آید هدف، بحث و بررسی پدیده‌ی پیچیده و چندوجهی است که باید همه‌ی این عوامل در کنار هم قرار گیرد و با توجه به تأثیر و تأثر آنها نسبت به همدیگر ارزیابی و تحلیل شوند، زیرا در بسیاری از اوقات بزرگ‌نمایی یا تأکید بیش از اندازه بر تأثیر یکی از عوامل موجب به حاشیه راندن و غافل شدن از تأثیر سایر عوامل می‌شود و کل نتایج آن‌گونه که باید مد نظر واقع نمی‌شود.

۱۱- عدم برداشت انتزاعی افراد از رخدادها

هر یک از افراد به نسبت قرار گرفتن در متن حادثه یا میزان دانشی که از عوامل موجد آن دارند، می‌توانند برداشت‌های خاصی از موضوع داشته باشند یا با برخی از عوامل برخوردی انتزاعی کنند که اگر چنین شود، درک درستی از موضوع به دست نمی‌آید. از این‌رو، عوامل دست‌اندرکار موضوع جنگ و ضبط و ثبت تاریخ شفاهی باید به این نکته توجه کنند که در نگاه به مسائل جنگ، نگاهی جامع و فراگیر به عوامل داشته باشند.

د- آسیب‌های عوامل محیطی بر تحریف تاریخ شفاهی

بی‌تردید جنگ واقعیتی تاریخی بوده که در زمان و مکانی کاملاً مشخص به وقوع پیوسته است؛ توجه به این دو مؤلفه به بازسازی شرایطی همسان با جنگ نیاز دارد و اگر چنین نشود، شرایط محیطی بررسی آن ممکن است بر نتیجه‌ی مطالعه و تحقیقات تأثیر بدی بگذارد و آن را تحریف کند که برای مصون ماندن از چنین وضعیتی باید به وجود و تأثیر عوامل محیطی زیر توجه داشته باشند:

۱- ویژگی‌های قومی و ملیتی

هر قوم و ملیتی در این آب و خاک آیین و رسوم خاص خود را دارند که در بیان خاطرات و حوادث تاریخی بر نوع نگاه و بیان روشن و شفاف حوادث تأثیر می‌گذارد؛ مثلاً قومی دوست ندارد که از شکست‌ها بگوید، قومی دوست ندارد که از خود و شجاعت‌هایی که داشته تعریف کند و ... از این‌رو، در زمان جمع‌آوری خاطرات باید توجه داشت رزمنده‌ای که خاطرات را بیان می‌کند معتقد و تابع کدام آیین و رسوم است و آن آیین و رسوم چه تأثیری بر شفاف‌گویی یا توجه به اصل رخدادها دارد.

۲- جوّ سیاسی حاکم بر استان

تمام کشور ما از مردم مسلمان و راست‌گو تشکیل شده است، اما بعضی از آنها تعصبات و دلبستگی‌های سیاسی خاصی دارند که بر نوع نگاه به جنگ و بیان خاطرات و روایت، حتی ضبط و ثبت رخدادها به نام بعضی از رهبران تأثیر کلی یا

جزیی دارد. از این‌رو، در زمان جمع‌آوری خاطرات جنگ باید به نوع انگیزش‌های سیاسی استان‌های مختلف و حتی تعصبات عقیدتی آنها توجه داشت و میزان تأثیر آنها بر واقعیت‌ها را ارزیابی کرد.

۳- عدم ارتباط استان‌های عمل‌کننده در یک عملیات

تمام ایران در جریان جنگ نقش‌آفرینی کرد، اما مسلم است که در مناطق عملیاتی و حتی انجام عملیات‌های مختلف، برخی از استان‌ها قرابت‌های خاصی با هم داشتند، پس آنجا که کار جمع‌آوری خاطرات جنگ صورت می‌گیرد این تجانس باید در نظر گرفته شود و اگر ممکن است در خصوص یک عملیات از استان‌های عمل‌کننده، خاطرات جمع‌آوری شود تا مجموعه‌ی خاطرات کامل شود.

۴- عدم شناخت روحیه‌ی رزمندگان

تأثیر روحیات رزمندگان در نتایج به دست آمده از عملیات‌های مختلف بحث بسیاری می‌طلبد، زیرا رزمندگان ما به لحاظ انسان بودن دارای تمایلات، خلیات و روحیات متفاوتی بودند که این تفاوت‌ها در نگاه به خاطرات و یادداشت‌برداری یا حفظ ذهنی آنان و حتی در بازخوانی عملیات‌ها باید لحاظ شود.

۵- استفاده از القاب و عناوین افراد در جلسات بازخوانی

زمان جنگ، سلسله مراتب عملیاتی فقط به نسبت علاقه و ارادتی که رزمندگان به همدیگر داشتند، شکل می‌گرفت و تأثیر می‌گذاشت و بعد از جنگ بود که سلسله مراتب سازمانی وارد درجه‌بندی نیروها شد. از این‌رو، ممکن است که نام بردن از رزمندگان در زمان بازخوانی خاطرات با درجه و جایگاه سازمانی موجب پیدایش شرایط خاص روانی شود که سهولت و دقت انجام کار را ضعیف کند. بنابراین، لازم است که در جلسات بازخوانی از همان ادبیات موجود در جبهه‌های جنگ در معرفی رزمندگان استفاده شود تا حس و حال جبهه‌ها موجب سیالی و شفافیت در بیان خاطرات شود.

۶- قرابت درک و دانایی مصاحبه‌کننده با درک و دانایی رزمندگان

وجود اختلاف در دریافت معنایی و حتی فنی مسائلی که در میدان‌های جنگ اتفاق افتاده است موجبات تحریف در واقعیت‌ها را فراهم می‌آورد، زیرا مصاحبه‌کننده‌ای که با ادبیات و دایره‌المعارف جنگ آشنایی نداشته باشد، گویندگان خاطرات را وامی‌دارد که سطح بیان خود را پایین بیاورند یا به صورت ممتد خاطره را قطع و توضیحاتی در خصوص واژه یا موضوع بدهند که این امر موجب اختلال در نظم بیان و ضبط و ثبت خاطرات می‌شود. پس باید تأثیر عوامل محیطی بر بیان و جمع‌آوری خاطرات را به حداقل رساند تا سلامت موارد تضمین شود.

ه- آسیب‌های حیطه‌ی نوع ادبیات و نگارش حوادث جنگ

جنگ، واقعیت حماسی است که ادبیات معمول برای ترسیم صحنه‌های آن باید تابعی از ادبیات حماسی باشد، مگر آنکه بخواهیم با تحلیل جزء به جزء آن، تفسیر سیاسی روشنی از جنگ و رخداد‌های آن ارائه دهیم. پس تاریخ‌نگاران شفاهی که کار بر روی تفسیر حوادث آن را در نظر دارند باید با داشتن تخصص لازم در حوزه‌های مختلف کار تاریخ‌نگاری را بر عهده بگیرند و برای کاری که می‌خواهند انجام دهند ادبیات خاص آن را انتخاب و به کار گیرند، زیرا اگر چنین اقدامی به انجام نرسد، مخاطبان نمی‌توانند ارتباط حسی خوبی با رخدادها داشته باشند یا ادبیات غیرحرفه‌ای نمی‌تواند واقعیت‌های جنگ را آن‌گونه که باید منتقل سازد.

اقدامات مؤثر بر افزایش دقت و کاهش امکان انحراف در انتقال و ضبط تاریخ شفاهی به شرح ذیل است:

۱- تطبیق جغرافیای عرفی زمان جنگ با جغرافیای نظامی

از مواردی که در موضوع جنگ و در بحث تاریخ شفاهی باید به آن توجه شود، موضوع تفاوت‌های موجود در میان محدوده‌ی جغرافیایی است که در نزد مردم عادی با نام استان یا شهر و شهرستان شناخته می‌شود، ولی از نظر نظامی منطقه‌ی عملیاتی محسوب می‌شود. اهمیت موضوع از این قرار است که ممکن است در جغرافیای عمومی منطقه‌ای، استانی خاص، ولی در منطقه‌ی عملیاتی بخشی از یک نقطه‌ی جغرافیایی دقیقاً متفاوت با موضوع جغرافیایی شناسایی شود. از این‌رو، در توجه به تاریخ شفاهی باید توجه داشت که روایت موضوع بر مبنای جغرافیای عمومی نباشد.

۲- استناد بر تواتر اخبار

اتفاقات مورد بررسی در تاریخ به دلیل تأثیری که بر همدیگر می‌گذارند یا تأثیراتی که از همدیگر می‌پذیرند، باید در زمان بررسی پشت سر هم بررسی شوند تا مشخص شود که اگر عملیاتی یا اقدامی در تاریخ مشخص و محل مشخص واقع شده است، این موضوع از وقایع قبل از خود یا حوادث بعد از خود چه تأثیراتی را دریافت کرده است.

۳- تحدید، تضعیف و بزرگ‌نمایی

محدود کردن دامنه‌ی اثرگذاری موارد یا ضعیف نشان دادن موقعیت و اثربخشی موضوع و در نهایت، اغراق و بزرگ‌نمایی موضوع واقعیت حادثه را زیر سؤال می‌برد و نمی‌گذارد که گوینده و راوی داستان یا آنکه می‌خواهد آن را تجزیه و تحلیل کند، از مسئله برداشت‌های مشخصی به دست آورد یا برداشت‌هایش مطابق با واقعیت‌ها و تأثیر دقیق آنها باشد.

۴- فهم مشترک افراد از یک حادثه

مسلم است که افراد بنا به تجربیات، علم و حتی تحلیل و تفسیری که از موضوع دارند، برداشت‌هایشان نیز متفاوت است و نباید در ارائه‌ی موضوع و تفسیری که از آن صورت می‌گیرد حقیقت ماجرا قربانی نزدیک ساختن موضوع به نوع برداشت یا نزدیک ساختن برداشت‌ها شود، مخصوصاً در موضوع جنگ هشت ساله‌ی ایران و عراق به دلیل تفسیرهای فراوانی که انجام می‌شود، ممکن است که برداشت افراد از مسائل بسیار دور از هم باشد که هر گونه نزدیک ساختن یا تغییر در برداشت‌ها به تغییر در ماهیت مسائل بینجامد؛ باید از این کار اجتناب شود و واقعیت‌ها آن گونه که بوده، ثبت و ضبط شود.

۵- تأثیر علم و آگاهی مصاحبه‌کننده

فهم ما متأثر از هرمنوتیک است. فردی که وقایع جنگ را شرح می‌دهد، بخشی از جنگ و علوم را بیان می‌کند، این پیام به گیرنده رسیده و گیرنده قادر به درک پیام در سطح فکری خویش خواهد بود. هرچه مصاحبه‌کننده از سطح گیرایی بالایی برخوردار باشد، فهم بالایی از مطالب گفته‌شده خواهد داشت.

۶- مواردی که بر باز شدن فضای گفت‌وگو و شفاف شدن بیان خاطرات کمک می‌کند، عبارت است از:

الف) بازخوانی عملیات‌ها به صورت دسته‌جمعی با هدف تداعی خاطرات

با این روش می‌توان فراموشی افراد را به حداقل رساند، چون افراد اشتباهات یکدیگر را که در تعریف حادثه‌ای پیش می‌آید تصحیح می‌کنند. با گفتن مطلبی از سوی یک فرد، مطالب دیگری در ذهن افراد دیگر تداعی می‌شود که در مستند بودن ثبت وقایع بسیار مؤثر است.

ب) مطالعه‌ی اسناد مکتوب موجود جهت یادآوری وقایع و حوادث

یکی از راه‌های نزدیک ساختن خاطرات رزمندگان به واقعیت‌ها یا تهذیب خاطراتی که ممکن است به بسیاری از برداشت‌ها و علایق فردی آلوده شده باشد، انطباق مسائل مطرح‌شده‌ی رزمندگان با اسناد مکتوبی است که از فرماندهان یا اتاق‌های جنگ به دست آمده است، زیرا با این کار گویندگان خاطرات، مسائل را دوباره بازخوانی می‌کنند و مسائلی که فراموش کرده بودند، دوباره یادآوری می‌شود.

ج) استفاده از صوت، عکس و فیلم‌های مرتبط با عملیات و واقعه‌ی مورد تشریح، جهت بازسازی خاطرات در ذهن افراد

واقعیت مکتوم ماندن بسیاری از خاطرات در زیرلایه‌هایی از محفوظات مغزی از صفات انسان است که برای بازآفرینی یا یادآوری آنها دارندگان خاطره و تجربه از جنگ باید در معرض رؤیت فیلم، عکس یا خواندن خاطره‌ای از دیگر دوستانشان قرار بگیرند تا بتوانند خاطرات را دوباره به یاد آورند؛ همچنین می‌توان از این ابزار برای تفکیک دقیق بین خاطرات یا اصلاح آنها استفاده کرد.

پ) تشریح کلیات عملیات به‌وسیله‌ی استادان زبده‌ی دفاع مقدس

یکی از روش‌های مهم بازآفرینی ذهن رزمندگان مصادف کردن آنها با فرماندهان برای شنیدن واقعیت‌های مهمی است که ممکن است در زمان جنگ به رزمندگان گفته نشده باشد و حتی برخی از ابهام‌ها و سؤال‌ها باعث شده باشد که آنها برای بخشی از خاطرات خود ارزش زیادی قائل نشوند. شنیدن سخنان فرماندهان و قرار گرفتن رزمندگان در متن حوادث ضمن بازآفرینی خاطرات، موجب می‌شود که آنها با دقت هرچه تمام‌تر خاطرات خود را بازگویند و اهمیت ویژه‌ای به خاطرات خود بدهند.

در کنار آسیب‌های نام برده‌شده شاید بتوان تمام آسیب‌ها و انحرافات موجود در حوزه‌ی جنگ ایران و عراق را در دو طبقه‌ی خاص و بزرگ جای داد و با جرئت بیان کرد که فرهنگ و تاریخ شفاهی همیشه در معرض این دو نوع تحریف قرار داشته و خواهد داشت:

۱- تحریف به‌وسیله‌ی دوستان (به دلیل غلبه‌ی حجاب تعریف از خود یا بزرگ‌نمایی واقعیت). دوستان با بزرگ‌نمایی خود موجب می‌شوند که واقعیت و سختی‌های راه آنچنان که باید شناخته نشود و از سوی دیگر، با متفاوت معرفی کردن فرد عامل به کار این تصور را ایجاد می‌کنند که نمی‌توان مثل آنان بود یا آنها را الگویی برای خود شناخت.

۲- تحریف به‌وسیله‌ی دشمنان (متمركز کردن توجه به موارد حاشیه‌ای، وارد کردن غرض و مرض در ارائه‌ی تصویر از واقعیت‌ها)

دشمنان برای اینکه بتوانند مانع از الگو شدن آنها می‌شوند که با رشادت خود برگ‌های زرینی در تاریخ بشر آفریده‌اند یا واقعیت‌هایی قلب نمایند، به کوچک نشان دادن موضوع یا تأثیر عوامل جانبی اقدام می‌کنند و این تحریف دیگری است

که به یک واقعیت تاریخی لطمه می‌زند.

خلاصه

در تاریخ تمدن و فرهنگ ایران زمین، دفاع مقدس بخش بسیار مهم و حساس فرهنگی است که همچون ایام وقوعش که توانست انقلاب و نظام اسلامی نوپای ما را از گزند مصون نماید، سرمایه‌ای است که در صورت توجه و صیانت از آن، می‌تواند نسل‌های آینده را در دفاع از آرمان‌های انقلاب و اهداف نظام، پرغرور و شجاع بار بیاورد. پس در این راه لازم است تمام عواملی که در این جاودانه‌اثر ممزوج با خون و رشادت، داشته‌های فکری و خاطرات حضور در میدان‌های آن را برای حضوری مؤثر و جاودانه در ساختن تاریخی زنده و مؤثر به آنهایی که در پی ضبط و ثبت این آثار هستند، واگذارند تا با انجام یک کار علمی و حرفه‌ای این گنجینه‌ی جاودانه، ولی شفاهی که می‌تواند بسیار سریع در معرض تخریب و تحریف قرار گیرد، برای سپردن به نسل‌های آینده دسته‌بندی شود.

از سوی دیگر، بر متولیان واجب است که با درک اثر تخریبی زمان و تحریف ناشی از غیاب رزمندگان به دایر کردن تشکیلات با توانمندی‌های علمی و حرفه‌ای برای جمع‌آوری خاطرات و اسناد باقی‌مانده از رزمندگان و فلسفه‌ی پیدایش جنگ و موفقیت‌های شگرفی که در این زمینه حاصل آمده است مجموعه‌ای برای نسل‌های آینده آماده سازند.

منابع

- بهروزی، فرهاد (۱۳۸۴). تقویم تاریخ دفاع مقدس، جلد اول و دوم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- _____ (۱۳۸۶). تقویم تاریخ دفاع مقدس، جلد پنجم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- بهروزی، فرهاد و نبی کریمی (۱۳۹۲). تقویم تاریخ دفاع مقدس، جلد بیست و دوم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- رحیمی پردنجانی، ابراهیم (۱۳۹۲). نیروهای نیمه‌وقت، شهرکرد: سدره‌المنتهی.
- عمید، حسن (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- گامی در راه علمی شدن خاطره‌نویسی دفاع مقدس (مجموعه مقالات نخستین همایش علمی خاطره‌نویسی دفاع مقدس - تهران، مهر ۱۳۸۳) (۱۳۸۶). آماده‌سازی و نظارت بر نشر: محمداقاسم فروغی جهرمی، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.